

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 3 (2021)

Ειδικό τεύχος: Γλώσσα, πανδημία, γλωσσολογία

AWPEL (3) 2021

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γλώσσα, πανδημία, γλωσσολογία

Publish-as-you-go*

*Αυτό το τεύχος εκδίδεται με τη μορφή publish-as-you-go. Δηλαδή τα κείμενα δημοσιεύονται σταδιακά, με τη σειρά που ολοκληρώνονται. Όταν ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία, θα αναρτηθούν τα τελικά περιεχόμενα και η εισαγωγή.

AWPEL Vol. 3 2021

Cover

ISSN 2858-2801

Το χιούμορ ως μνήμη στην αρχή της πανδημίας του COVID-19

Βίλλυ Τσάκωνα

doi: [10.12681/awpel.28985](https://doi.org/10.12681/awpel.28985)

To cite this article:

Τσάκωνα Β. (2021). Το χιούμορ ως μνήμη στην αρχή της πανδημίας του COVID-19. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 3, 51–71. <https://doi.org/10.12681/awpel.28985>

Το χιούμορ ως μνήμη στην αρχή της πανδημίας του COVID-19

Βίλλυ Τσάκωνα

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
vtsakona@ecd.uoa.gr

There is a defeat at the heart of every joke,
a sorrow in the heart of the joker.
(Cochran 1989: 272)

Περίληψη

Η μελέτη εστιάζει το ενδιαφέρον της στο χιούμορ που ξεκίνησε να παράγεται στα τέλη Φεβρουαρίου 2020 σχετικά με την πανδημία και τις ριζικές μεταβολές που αυτή επέφερε στις ζωές των ανθρώπων. Με βάση την πραγματολογική θεώρηση του χιούμορ ως ασυμβατότητας/γνωσιακής αντίθεσης (Raskin 1985), εξετάζεται ένα ενδεικτικό σώμα ελληνικών μιμιδίων που προέρχονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και αφορούν το πρώτο λοκντάουν (Μάρτιος-Μάιος 2020). Η ανάλυση δείχνει ότι μπορούν να εντοπιστούν αναλογίες ανάμεσα στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (όπως τις αντιλαμβάνονται και τις αναπαριστούν οι παραγωγοί του χιούμορ) και τις συνθήκες που περιγράφει ο Τζορτζ Όργουελ στο μυθιστόρημά του 1984 (1978/1949). Πιο συγκεκριμένα, τα υπό εξέταση κείμενα συνιστούν πολιτικό χιούμορ, καθώς σχολιάζουν κριτικά τις ταχείες αλλά σαρωτικές αλλαγές που έφεραν τα μέτρα που επιβλήθηκαν για την αποφυγή της διάδοσης του νέου κορωνοϊού και τα οποία έκαναν την καθημερινότητά μας να μοιάζει με τη ζωή στην Ωκεανία του Όργουελ. Ωστόσο, θα υποστηρίξω ότι υπάρχει μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στις ελληνικές συνθήκες κατά το πρώτο λοκντάουν και την Ωκεανία: στην Ωκεανία, το χιούμορ φαίνεται να απουσιάζει τελείως, σε αντίθεση με την ελληνική πραγματικότητα, όπου το χιούμορ για τον νέο κορωνοϊό είναι ευρύτατα διαδεδομένο. Μια σημαντική παράμετρος που ερμηνεύει τη διαφορά αυτή θεωρώ ότι είναι η μνήμη, η οποία αποτελεί κεντρική έννοια στο 1984.

1. Εισαγωγή¹

Ο νέος κορωνοϊός ανακοινώθηκε επισήμως ότι έφτασε στην Ελλάδα στις 26 Φεβρουαρίου 2020. Συγκεκριμένα, η πρώτη φοράς εντοπίστηκε στη Θεσσαλονίκη και η μετάδοση του ιού σε αυτή αναγγέλθηκε ότι έγινε κατά το πρόσφατο ταξίδι της στην Ιταλία. Έκτοτε οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Μέσα σε λίγες μέρες, όσοι/ες διαγνώστηκαν ως φορείς ή ασθενείς του ιού αυξάνονταν καθημερινά, οι ιατρικές πληροφορίες και γνώσεις γύρω από τον ιό ήταν λίγες, συχνά αντιφατικές και

¹ Η μελέτη αντλεί από το Tsakona (υπό δημοσίευση) με προσαρμογές για τις ανάγκες της παρούσας δημοσίευσης.

μεταβαλλόμενες, ενώ τα ΜΜΕ απέδωσαν ύψιστη σημασία σε όλα αυτά. Αποδίδοντας γρήγορα στον ιό διαστάσεις σοβαρής απειλής για τη δημόσια υγεία, τα μέτρα που ακολούθησαν μέσα σε λίγες μέρες ήταν πρωτοφανή και σαφώς μη αναμενόμενα, αλλά δεν βρήκαν αντιστάσεις. Στις 11 Μαρτίου 2020 έκλεισαν σχολεία και πανεπιστήμια και ακολούθησαν καταστήματα, υπηρεσίες κλπ. Οι μετακινήσεις μας περιορίστηκαν στις απολύτως αναγκαίες.

Οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές ήταν πολλές, απότομες και θύμιζαν έντονα το 1984 του Τζορτζ Όργουελ (1978/1949). Από τη μια μέρα στην άλλη, έκαναν την εμφάνισή τους η *Νέα Ομιλία* (Newspeak) και η *Διπλή Σκέψη* (Doublethink),² καθώς επιστημονικοί όροι προστίθεντο στο γενικό λεξιλόγιο ή καινούργιες λέξεις έκαναν την εμφάνισή τους (π.χ. *κορωνοϊός*, *λοκντάουν*, *υικό φορτίο*, *ευπαθείς ομάδες*, *υποκείμενα νοσήματα*), ενώ οι σημασίες των ήδη υπάρχουσών λέξεων μεταβάλλονταν για να εκφράσουν τις νέες συνθήκες και επιβολές: η φροντίδα για τον/την άλλο/η σήμαινε απόσταση από αυτόν/ή· η έκφραση συναισθημάτων νοούνταν αποκλειστικά μέσα από τηλεφωνήματα ή τη συμμετοχή σε συνομιλίες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης· οι συναντήσεις μας με φίλους/ες και συγγενείς έγιναν άσκοπες και παράνομες μετακινήσεις· μια δημόσια υγειονομική κρίση που θα αναμενόταν να αντιμετωπίζεται από κρατικούς φορείς, έγινε αντιληπτή ως ατομική μας ευθύνη, η οποία αντιμετωπιζόταν στον ιδιωτικό χώρο των σπιτιών μας. Το κεντρικό σύνθημα που διαδόθηκε από τα ΜΜΕ *Μένουμε σπίτι* σήμαινε διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους: άλλοι/ες είχαν την πολυτέλεια να μπορούν να μείνουν ή και να εργαστούν από το σπίτι, άλλοι/ες έμειναν σπίτι άνεργοι/ες ή έγιναν θύματα ενδοοικογενειακής βίας, άλλοι/ες δεν μπορούσαν να μείνουν σπίτι γιατί ήταν αναγκασμένοι/ες να εργαστούν εκτός αυτού (π.χ. ιατρονοσηλευτικό προσωπικό, υπάλληλοι σε σουπερμάρκετ, κούριερ, υπηρεσίες καθαριότητας), άλλοι/ες δεν είχαν καν σπίτι να μείνουν κλπ.

Οι συγκεντρώσεις ανθρώπων περιορίστηκαν πολύ αυστηρά, οι διαδικτυακές συναντήσεις έγιναν σημαντικό μέρος της καθημερινότητάς μας και, υπό το άγρυπνο βλέμμα του *Μεγάλου Αδερφού* (Big Brother), οι μετακινήσεις μας προϋπέθεταν κρατική άδεια μέσω κινητής τηλεφωνίας. Χωρίς αυτή, οι μετακινήσεις τιμωρούνταν με όχι αμελητέο χρηματικό πρόστιμο. Έτσι περάσαμε αρκετές εβδομάδες μόνοι/ες στα σπίτια μας, μακριά από αγαπημένα πρόσωπα και συναδέλφους. Τα σπίτια μας μετατράπηκαν σε δωμάτια νοσοκομείων και οι γειτονιές μας σε πτέρυγες νοσοκομείων, όπου περιμέναμε (χωρίς επισκεπτήριο) από τους ιατρικούς και κρατικούς φορείς να μας δώσουν εξιτήριο, είτε εντωμεταξύ είχαμε ασθενήσει είτε όχι.

Η αίσθηση ότι βιώνουμε τις μυθιστορηματικές συνθήκες του 1984 και η σύγκριση της πραγματικότητας του πρώτου λοκντάουν με την Ωκεανία του Όργουελ δεν αφορούν αποκλειστικά την ελληνική πραγματικότητα. Αντιθέτως, φαίνεται πως άνθρωποι σε διαφορετικά μέρη του κόσμου αντιλαμβάνονταν με τον ίδιο τρόπο τις συνθήκες εγκλεισμού που βίωναν, όπως τουλάχιστον δείχνουν αρκετά άρθρα δημοσιογραφικά ή σχολιαστικά στο διαδίκτυο (βλ. μεταξύ άλλων Adams 2020, Chanda 2020, Holmes 2020, Ιακώβου 2020, Kaye 2020, Lewis 2020, *Newsbeast* 2020, *Newsroom lefimerida.gr* 2020, Sen 2020· επίσης παράδειγμα 1). Φαίνεται, δηλαδή, πως «[σ]ε αυτές τις έκτακτες συνθήκες, η μυθοπλασία έχει γίνει πραγματικότητα και

² Οι όροι και τα αποσπάσματα από το 1984 προέρχονται από την ελληνική μετάφρασή του (Όργουελ 1978/1949).

η σύγχρονη 'πραγματικότητα' μοιάζει με μυθοπλασία» (Mrowa-Hopkins, προσωπική επικοινωνία στη Nicholls 2020: 305). Επιπλέον, όπως επισημαίνει η Erll (2020: 48), «σε πολλές χώρες, τα λοκντάουν φέρνουν αναμνήσεις από απαγορεύσεις κυκλοφορίας σε δικτατορίες».

Παράδειγμα 1

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος του παρόντος άρθρου είναι να παρουσιάσει μια πρώτη ανάλυση χιουμοριστικών κειμένων που αφορούν το πρώτο λοκντάουν και κυκλοφόρησαν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσω ένα περιορισμένο σώμα 140 ελληνικών μιμιδίων (memes), τα οποία συλλέχθηκαν κυρίως από το Facebook από τον Φεβρουάριο ως τον Ιούλιο του 2020. Χωρίς να μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό, το σώμα αυτό μας δίνει μια πρώτη ενδεικτική εικόνα του χιούμορ που παρήχθη και ακόμα παράγεται σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές μεταβολές των πρώτων μηνών της πανδημίας.

Θα επιχειρήσω να δείξω ότι τα δεδομένα αυτά όχι μόνο σχολιάζουν κριτικά τις καινούργιες συνθήκες που έχουν δημιουργηθεί στην Ελλάδα (και όχι μόνο), αλλά και δείχνουν ότι οι δημιουργοί τους αναπαριστούν τις συνθήκες αυτές με τρόπο που θυμίζει τις συνθήκες που περιγράφει ο Όργουελ για την Ωκεανία στο 1984 (1978/1949· βλ. ενότητα 2). Έτσι, μαζί με τις πραγματολογικές αναλύσεις του χιούμορ με βάση την έννοια της *ασυμβατότητας/γνωσιακής αντίθεσης* (Raskin 1985, Attardo 2001, 2020), θα χρησιμοποιήσω αποσπάσματα από το μυθιστόρημα του Όργουελ, ώστε να αναδείξω τις ομοιότητες ανάμεσα στη φανταστική Ωκεανία και τη σύγχρονη Ελλάδα (ενότητα 3). Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω να ερμηνεύσω μια βασική διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δύο: από την Ωκεανία το χιούμορ φαίνεται να απουσιάζει πλήρως, ενώ στην Ελλάδα του πρώτου λοκντάουν το χιούμορ είναι πανταχού παρόν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κυρίως υπό τη μορφή μιμιδίων που δημιουργούνται και διαδίδονται γρήγορα και σε μεγάλες ποσότητες. Η διαφορά αυτή σχετίζεται, κατά την ερμηνεία μου, με την απουσία ή παρουσία αντίστοιχα της *μνήμης* (memory), που αποτελεί κεντρική έννοια στο 1984. Η μνήμη, θεωρώ, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παραγωγή χιούμορ και ειδικότερα καθιστά τα υπό μελέτη κείμενα δείγματα πολιτικού χιούμορ.

2. Λίγα λόγια για το έργο...

Το 1984 γράφτηκε το 1948³ και δημοσιεύτηκε το 1949 και αποτελεί το τελευταίο μυθιστόρημα του Όργουελ. Κεντρικό θέμα του είναι οι συνέπειες της απολυταρχίας, της μαζικής παρακολούθησης και της καταπίεσης στη συμπεριφορά των ανθρώπων, ενώ συχνά το έργο έχει ερμηνευθεί ως αλληγορία ή/και κριτική προς το κομμουνιστικό καθεστώς της Σοβιετικής Ένωσης επί Στάλιν. Η πλοκή⁴ διαδραματίζεται στη δυστοπική Ωκεανία, όπου το καθεστώς βασιζέται στην κυριαρχία του στη διαρκή παρακολούθηση των πολιτών, την παντελή έλλειψη ιδιωτικότητας, την ανακατασκευή και τη διαστρέβλωση των ιστορικών αρχείων ώστε αυτά να συνάδουν με την εκάστοτε άποψη του (μοναδικού και κυβερνώντος) Κόμματος, την ανελευθερία του λόγου και την αστυνόμευση ακόμη και της σκέψης των πολιτών μέσα από τηλεοθόνες στα σπίτια (οι οποίες λειτουργούν τόσο ως μέσα παρακολούθησης όσο και ως μέσα διάδοσης της κρατικής προπαγάνδας), κάμερες και μικρόφωνα εγκατεστημένα παντού. Αρχηγός του Κόμματος και επικεφαλής του καθεστώτος είναι ο Μεγάλος Αδερφός.

Πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος είναι ο Ουίνστον Σμιθ, που μισεί το Κόμμα, ασφυκτιά μέσα στις συνθήκες όπου ζει και οραματίζεται την επανάσταση. Εργάζεται στο Υπουργείο της Αλήθειας, το οποίο είναι υπεύθυνο για την κρατική προπαγάνδα μέσω των ειδήσεων, της διασκέδασης, της εκπαίδευσης και της τέχνης, και αρμοδιότητα του Ουίνστον είναι να ξαναγράφει τα ιστορικά αρχεία ανάλογα με την εκδοχή της ιστορίας που προτείνει το κράτος και η οποία αλλάζει διαρκώς. Μαζί με την ιστορία διαγράφονται από αυτή και όσοι/ες διαφωνούν με το Κόμμα, αφού αυτό φροντίζει για τη φυσική εξαφάνισή τους. Ο Ουίνστον είναι από τους/τις λίγους/ες που θυμούνται πώς ήταν η ζωή πριν το Κόμμα αναλάβει την εξουσία.

Βασικά όργανα προπαγάνδας είναι αφενός η Νέα Ομιλία, δηλαδή μια μορφή γλώσσας που ελέγχεται από το κράτος, έχει περιορισμένο λεξιλόγιο και αποσκοπεί στο να περιορίσει τη σκέψη των ανθρώπων· και αφετέρου η Διπλή Σκέψη, κατά την οποία θεωρούνται ταυτόχρονα σωστές δύο ιδέες οι οποίες αντιφάσκουν μεταξύ τους, αρκεί αυτές οι ιδέες να είναι η 'αλήθεια' που εγκρίνει και θέλει να προβάλλει το κράτος.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ουίνστον και η Τζούλια, η οποία επίσης μισεί το Κόμμα αλλά δεν οραματίζεται την επανάσταση, ερωτεύονται και συναντιούνται παράνομα. Στην Ωκεανία, το σεξ επιτρέπεται μόνο με στόχο την αναπαραγωγή, αλλιώς θεωρείται επαναστατική πράξη κατά του καθεστώτος. Η σχέση τους, οι αντικαθεστωτικές τους αντιλήψεις και οι επαναστατικές ιδέες ειδικά του Ουίνστον αποκαλύπτονται, οπότε το ζευγάρι συλλαμβάνεται για διάπραξη του εγκλήματος της σκέψης (κατά του καθεστώτος) και βασανίζεται με στόχο να αλλάξει η γνώμη τους για το Κόμμα και να ταυτιστούν ιδεολογικά με τους βασανιστές τους. Μέσα από την αφήγηση παρακολουθούμε τα βασανιστήρια που υφίσταται ο Ουίνστον, ο οποίος τελικά

³ Σύμφωνα με τη Lynskey (2019: 167),

[υ]πάρχει μια δημοφιλής θεωρία –τόσο δημοφιλής που πολλοί άνθρωποι δεν συνειδητοποιούν ότι είναι απλά μια θεωρία– ότι ο τίτλος [του 1984] του Όργουελ ήταν απλά ένας σατιρικός αναγραμματισμός του 1948, αλλά δεν υπάρχει καμιά απόδειξη για αυτό.

⁴ Για λόγους συνοχής του κειμένου και περιορισμών χώρου, η παρούσα περίληψη αναφέρεται κυρίως σε πτυχές και γεγονότα του έργου που είναι συναφή με την ακόλουθη ανάλυση του χιουμοριστικού υλικού.

αποδέχεται την παντοδυναμία και τις αρχές του Κόμματος. Η μόνη ταπείνωση που δεν έχει υποστεί κατά τη διάρκεια των βασανιστηρίων είναι να προδώσει την Τζούλια. Αντιμέτωπος όμως με τον μεγαλύτερό του φόβο ως μέρος των βασανιστηρίων, προδίδει και την αγαπημένη του και εύχεται να υποφέρει εκείνη στη θέση του. Όταν στο τέλος το ζευγάρι ξανασυναντιέται, έχουν προδώσει ο ένας τον άλλον και δεν έχουν πια αισθήματα ο ένας για τον άλλον.

Όπως προαναφέρθηκε, συχνά το έργο θεωρήθηκε ως κριτική προς το σταλινικό καθεστώς. Αυτή η ερμηνεία βρίσκεται κοντά, αλλά δεν ταυτίζεται απολύτως, με τις προθέσεις του συγγραφέα:

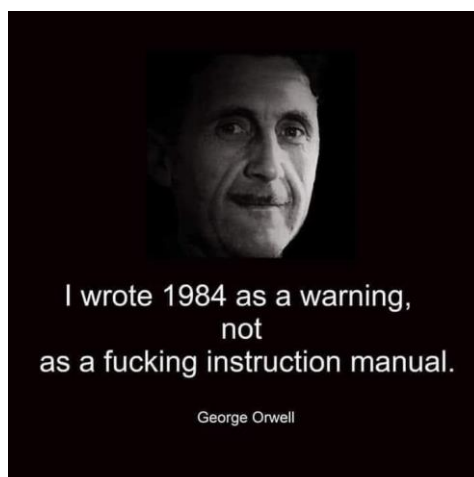
Το πρόσφατο μυθιστόρημά μου ΔΕΝ έχει ως στόχο την επίθεση στον Σοσιαλισμό ή το Βρετανικό Εργατικό Κόμμα (του οποίου είμαι υποστηρικτής) αλλά την παρουσίαση των διαστρεβλώσεων για τις οποίες είναι υπεύθυνη η συγκεντρωτική οικονομία και οι οποίες έχουν ήδη εν μέρει πραγματοποιηθεί στον Κομμουνισμό και τον Φασισμό. Δεν πιστεύω ότι αυτό το είδος της κοινωνίας που περιγράφω θα πραγματοποιηθεί οπωσδήποτε, αλλά πιστεύω [...] ότι κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Πιστεύω επίσης ότι οι ολοκληρωτικές ιδέες έχουν αποκτήσει ρίζες στη σκέψη διανοουμένων που βρίσκονται παντού στον κόσμο, και προσπάθησα να αναδείξω τις λογικές συνέπειες αυτών των ιδεών (Orwell 2004/1949: 44, έμφαση στο πρωτότυπο).

Δεν είναι επομένως τυχαίο το γεγονός ότι το όνομα του Όργουελ και το παράγωγο επίθετο *οργουελικός/ή/ό* χρησιμοποιούνται συχνά ως μετωνυμίες για να δηλώσουν κοινωνικοπολιτικές δυστοπίες: ολοκληρωτικά καθεστώτα που επιβάλλουν περιορισμούς στην κίνηση και ασφυκτικό έλεγχο στην καθημερινότητα των πολιτών. Ειδικά για τα ελληνικά, το *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας* (2014: 1176) περιέχει το ακόλουθο λήμμα (βλ. επίσης *Βικιλεξικό* 2020):

οργουελικός, ή, ό [...] επιθ.: που σχετίζεται με τον συγγραφέα Τζορτζ Όργουελ και ιδ. με τα μελλοντολογικά έργα του, κύριος άξονας των οποίων είναι οι κίνδυνοι του ολοκληρωτισμού· κατ' επέκτ. κάθε φαινόμενο που θυμίζει αντίστοιχη κατάσταση: *~ός: εφιάλτης. ~ή: κοινωνία. ~ό περιβάλλον/σενάριο/σκηνικό. ~ές: διαστάσεις. Το ~ό πρόσωπο του «μεγάλου αδερφού»*. [< αγγλ. Orwellian, 1950]

Αυτή η μετωνυμική χρήση στα ελληνικά φαίνεται να προέρχεται από την αντίστοιχη στα αγγλικά (βλ. μεταξύ άλλων τις ηλεκτρονικές εκδόσεις του *Merriam-Webster Dictionary* 2020 και του *Cambridge Dictionary* 2020). Αυτή η μετωνυμική σύνδεση μπορεί να εξηγήσει τουλάχιστον εν μέρει γιατί στα σύγχρονα λονκντάουν ανά τον κόσμο, οι άνθρωποι ανακαλούν το 1984 και φαίνεται να επανέρχονται σε αυτό ως επίκαιρο ανάγνωσμα (βλ. μεταξύ άλλων Adams 2020, Ιακώβου 2020, Μανδηλαρά 2021, *Newsroom Iefimerida.gr* 2020).

Χαρακτηριστικό είναι και το ακόλουθο μιμίδιο, το οποίο εντόπισα στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια του πρώτου λοκντάουν:

Παράδειγμα 2. «Έγραψα το 1984 ως προειδοποίηση, όχι ως γαμημένο εγχειρίδιο οδηγιών»
(Τζορτζ Όργουελ)

Το χιούμορ του μιμίδιου αυτού βασίζεται ακριβώς στη σύγκριση των σύγχρονων λοκντάουν με την Ωκεανία του Όργουελ και την ερμηνεία τους με βάση αυτή, και τελικά στον μετωνυμικό ή/και μεταφορικό συσχετισμό μεταξύ τους. Μολονότι ο Όργουελ θεωρείται ότι έγραψε το 1984 ως προειδοποίηση κατά των ολοκληρωτικών ιδεών και πρακτικών (βλ. παραπάνω), τα σύγχρονα κράτη (προτείνεται με χιουμοριστικό τρόπο ότι) ερμηνεύουν το έργο αυτό ως εγχειρίδιο οδηγιών, το οποίο ακολουθούν προκειμένου να επιβάλλουν την εξουσία τους στους/στις πολίτες. Μέσα δηλαδή από το χιούμορ εδώ προβάλλεται ο συσχετισμός ή/και η αναλογία ανάμεσα στα πολιτικά μέτρα περιορισμού της πανδημίας και των πολιτικών συνθηκών που περιγράφονται στο 1984.

3. Αναλύοντας μιμίδια από το πρώτο λοκντάουν

Στην ενότητα αυτή, αναλύω ενδεικτικά παραδείγματα από το υπό εξέταση σώμα δεδομένων, με στόχο να δείξω ότι το χιούμορ στα κείμενα αυτά βασίζεται στη σύγκριση ανάμεσα στη ζωή πριν και μετά την εξάπλωση του νέου κορωνοϊού. Η σύγκριση αυτή φέρνει στο προσκήνιο τις διαφορές και τις αντιθέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν, και αυτές ακριβώς οι διαφορές/αντιθέσεις συνιστούν την πηγή του χιούμορ.

Το χιούμορ γενικά βασίζεται στην ασυμβατότητα, δηλαδή στη *γνωσιακή αντίθεση* (script opposition) που προκαλείται ανάμεσα σε διαφορετικά γνωσιακά σχήματα που ανακαλούμε για να ερμηνεύσουμε τον λόγο και τις όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας τις οποίες αυτός αναπαριστά (Raskin 1985, Attardo 2001, 2020).⁵ Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να βγάλουμε νόημα από το κείμενο που διαβάζουμε ή ακούμε, ανακαλούμε γνωσιακά σχήματα συναφή με το περιεχόμενο του κειμένου, τα οποία αποτελούν μέρος των γνώσεών μας για την πραγματικότητα βάσει των ως τότε εμπειριών μας. Τα χιουμοριστικά κείμενα ωστόσο μας οδηγούν στην ανάκληση και γνωσιακών σχημάτων τα οποία έρχονται σε αντίθεση με τα συναφή, αναμενόμενα ή συμβατικά γνωσιακά σχήματα που ήδη διαθέτουμε ως μέρος της γνώσης μας για τον κόσμο. Η αντίθεση μεταξύ των μεν και των δε προκαλεί το χιουμοριστικό αποτέλεσμα στα κείμενα αυτά.

⁵ Οι όροι *ασυμβατότητα* και *γνωσιακή αντίθεση* στο εξής χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι.

Εν προκειμένω, τα υπό εξέταση μιμίδια ανακαλούν γνωσιακά σχήματα που αφορούν τις νέες συνθήκες ζωής μετά την πανδημία και δεν ταυτίζονται με τη γνώση για την κοινωνική πραγματικότητα που έχουμε διαμορφώσει βάσει των προ της πανδημίας εμπειριών μας. Στα κείμενα αυτά, τα καινούργια, μετά την πανδημία γνωσιακά σχήματα εμμέσως πλην σαφώς συγκρίνονται με τα παλαιότερα προ της πανδημίας, με αποτέλεσμα οι νεότερες συνθήκες να αξιολογούνται ως ασύμβατες και μη κανονικές σε σχέση με τις παλαιότερες που εκλαμβάνονται ως κανονικές. Ουσιαστικά, τα γνωσιακά σχήματα που αφορούν τις παλαιότερες συνθήκες ανάγονται στο μέτρο που χρησιμοποιούμε για να κρίνουμε τις νέες συνθήκες ως ασύμβατες. Στην ανάλυση που ακολουθεί, θα αξιοποιήσω και αποσπάσματα από το 1984 (Όργουελ 1978/1949), ώστε να δείξω τις ομοιότητες ανάμεσα στα καινούργια γνωσιακά σχήματα που αφορούν το πρώτο λοκντάουν και αυτά που έχουμε διαμορφώσει για την Ωκεανία διαβάζοντας το 1984.

Ίσως η πιο αναπάντεχη και αξιοσημείωτη αλλαγή στην καθημερινότητά μας κατά το πρώτο λοκντάουν ήταν η υποχρέωσή μας να ενημερώνουμε τους κρατικούς φορείς για τις μετακινήσεις μας εκτός σπιτιού, μέσω μηνυμάτων από τα κινητά μας τηλέφωνα ή κουβαλώντας γραπτές άδειες μαζί μας. Έτσι, τα κινητά μας τηλέφωνα απέκτησαν λειτουργία ανάλογη με αυτή των τηλεοθονών, καμερών κλπ. του Όργουελ, οι οποίες παρακολουθούσαν και κατέγραφαν τις κινήσεις των ανθρώπων στην Ωκεανία. Χαρακτηριστικά είναι τα επόμενα παραδείγματα:

Παράδειγμα 3

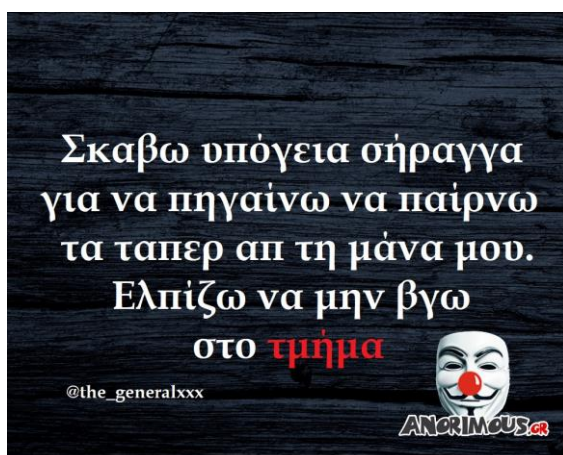
Παράδειγμα 4

Το παράδειγμα (3) σχολιάζει με χιουμοριστικό τρόπο το περιεχόμενο των μηνυμάτων που ήμασταν αναγκασμένοι/ες να στέλνουμε προκειμένου να μπορέσουμε να εξυπηρετήσουμε βασικές καθημερινές μας ανάγκες και, τελικά, σατιρίζει το ίδιο το γεγονός ότι έχουμε να στέλνουμε τέτοια μηνύματα για να πάρουμε τις σχετικές άδειες. Σε παρόμοιο τόνο, το παράδειγμα (4) παραλληλίζει την καταπίεση του κράτους με καταπίεση σε ερωτική σχέση με σύντροφο που επιθυμεί να ελέγχει όλες τις κινήσεις της συντρόφου του. Και στις δύο περιπτώσεις, η αποστολή μηνύματος και η υποχρέωση για άδεια ως μέρος των καινούργιων γνωσιακών σχημάτων κρίνονται ασύμβατες σε σύγκριση με την ελευθερία μετακινήσεων που απολαμβάναμε παλαιότερα και που ήταν μέρος των προηγούμενων γνωσιακών μας

σχημάτων. Παρόμοιο έλεγχο των κινήσεων, ακόμη και εντός των σπιτιών, περιγράφει ο Όργουελ στο μυθιστόρημά του:

Η τηλεοθόνη ήταν ταυτόχρονα πομπός και δέκτης. [...] Έπρεπε να ζεις –συνήθισες να ζεις (αυτή η συνήθεια είχε καταλήξει να γίνει ένστικτο) με την προϋπόθεση ότι κάθε ήχος που έβγαζες ακουγόταν, και ότι κάθε σου κίνηση παρακολουθείτο εκτός αν ήταν σκοτάδι. [...] Η εξέλιξη της τηλεόρασης και η τεχνική τελειοποίηση που δημιούργησε τη δυνατότητα ταυτόχρονης μετάδοσης και λήψης στο ίδιο μηχάνημα, υπήρξε το τέλος της ιδιωτικής ζωής. Κάθε πολίτης, ή τουλάχιστον κάθε πολίτης που κρινόταν ότι άξιζε τον κόπο να παρακολουθείται, μπορούσε να βρίσκεται εικοσιτέσσερις ώρες την ημέρα κάτω από το βλέμμα της αστυνομίας και το συνεχή θόρυβο της επίσημης προπαγάνδας, ενώ όλα τ' άλλα μέσα επικοινωνίας ήταν κομμένα. Η δυνατότητα να επιβάλλεται όχι μόνο πλήρης υποταγή στη θέληση του Κράτους, αλλά και πλήρης ομοιομορφία γνώμης σ' όλους τους υποτελείς του, υπήρχε τώρα για πρώτη φορά (Όργουελ 1978/1949: 12, 13, 203).

Όσοι/ες συλλαμβάνονταν από την αστυνομία να μην έχουν κατάλληλη άδεια μετακίνησης ήταν υποχρεωμένοι/ες να πληρώσουν υψηλό πρόστιμο. Αυτό σχολιάζεται με χιουμοριστικό τρόπο στα ακόλουθα μιμείδια:

Παράδειγμα 5

Παράδειγμα 6

Παράδειγμα 7

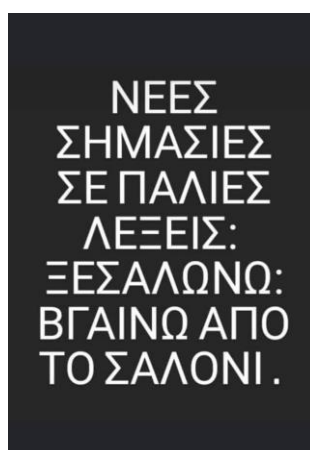

Παράδειγμα 8

Η αστυνομική παρουσία ήταν πανταχού παρούσα για τον έλεγχο της τήρησης των περιοριστικών μέτρων και την επιβολή προστίμων στις μη επιτρεπόμενες μετακινήσεις. Έτσι, προσπαθώντας να αναπαραστήσουν οι άνθρωποι το ασύμβατο όλων αυτών των περιορισμών με χιουμοριστικό τρόπο, αναπαριστούν τους εαυτούς τους ως αναγκασμένους/ες να σκάψουν υπόγειες σήραγγες για 'άσκοπες' μετακινήσεις (παράδειγμα 5) ή παρουσιάζουν ακόμη και τις αδέσποτες γάτες ως υποχρεωμένες να παίρνουν άδειες για μετακινήσεις σε εξωτερικούς χώρους (παράδειγμα 6). Ως ασύμβατοι σε σχέση με το παρελθόν κρίνονται και οι έλεγχοι και τα πρόστιμα για μετακινήσεις με το αυτοκίνητο (παράδειγμα 7). Οι αστυνομικοί αναπαρίστανται ως φιλικά άτομα κατάλληλα για κουβέντα, δεδομένου ότι στους δρόμους δεν κυκλοφορούσε άλλος κόσμος, και τα πρόστιμα παρουσιάζονται ως το κόστος για τις παρεχόμενες υπηρεσίες «ελαφριάς κουβεντούλας» (παράδειγμα 8). Σε αυτού του είδους τα μιμίδια, κρίνονται ασύμβατες, και άρα πλαισιώνονται ως χιουμοριστικές, οι νέες συνθήκες γύρω από τις μετακινήσεις των πολιτών σε σχέση πάντα με τις ελεύθερες μετακινήσεις που επιτρέπονταν πριν το λοκντάουν. Τα σύγχρονα δηλαδή γνωσιακά σχήματα για τις δυνατότητες και τα χαρακτηριστικά των μετακινήσεων αντιτίθενται προς τα παλαιότερα γνωσιακά σχήματα, προκαλώντας χιούμορ. Μια ανάλογη «πλήρης υποταγή στη θέληση του Κράτους» (Orwell 1978/1949: 203, βλ. παραπάνω) επιβαλλόταν μέσα από αστυνομικές περιπολίες και στην Ωκεανία:

Πραγματικά, δεν ήταν φρόνιμο να τριγυρίζεις σ' αυτά τα μέρη, εκτός αν είχες κάποια συγκεκριμένη δουλειά. Μπορεί να σε σταματούσαν οι περιπολίες αν τύχαινε να έσεις πάνω τους. «Μπορώ να δω τα χαρτιά σου, σύντροφε; Τι κάνεις εδώ; Τι ώρα έφυγες απ' τη δουλειά σου; Από δω περνάς συνήθως για να πας στο σπίτι σου;» (Όργουελ 1978/1949: 87-8).

Ταυτόχρονα, η σημασία ορισμένων λέξεων άλλαξε, ενώ αντιφατικές πληροφορίες μεταδίδονταν στο πλαίσιο της ενημέρωσης των πολιτών για την υγειονομική κρίση (πρβλ. Νέα Ομιλία και Διπλή Σκέψη στον Όργουελ 1978/1949· βλ. σχετικά ενότητες 1-2). Ενδεικτικά είναι τα δύο μιμίδια που ακολουθούν:

Παράδειγμα 9

Το χιούμορ στο εν λόγω παράδειγμα προκαλείται από λογοπαίγνιο βασιζόμενο στην παρετυμολογία του ρήματος *ξεσαλώνω*: προτείνεται ότι η λέξη σχηματίζεται από το *ξε-* που δηλώνει, μεταξύ άλλων, έξοδο ή απόσταση, και το ουσιαστικό *σαλόνι*, οπότε πλέον το ρήμα αυτό σημαίνει 'βγαίνω από το σαλόνι'. Το γνωσιακό σχήμα για αυτή

τη σημασία αντιπαρατίθεται προς το συμβατικό γνωσιακό σχήμα κατά το οποίο το ρήμα σημαίνει 'ξεφαντώνω', προκαλώντας έτσι χιούμορ. Θεωρείται δηλαδή ότι το να βγούμε από το σαλόνι μας στις τρέχουσες συνθήκες εγκλεισμού ισοδυναμεί με ξεφάντωμα και ουσιαστικά είναι ένα από τα πιο ακραία πράγματα που μπορούμε να κάνουμε, ενδεχομένως παραβιάζοντας τις σχετικές οδηγίες για την καταπολέμηση της πανδημίας. Αντίστοιχες σημασιολογικές αλλαγές, ώστε να εκφραστούν οι καινούργιες συνθήκες που είχε επιβάλει το Κόμμα, συνέβαιναν και στο 1984 στο πλαίσιο της Νέας Ομιλίας, η οποία κατασκευαζόταν επιμελώς από τους κρατικούς φορείς:

Το λεξιλόγιο της Νέας Ομιλίας ήταν έτσι φτιαγμένο, ώστε να δίνει μια ακριβή και συχνά με πολλές αποχρώσεις έκφραση, σε κάθε έννοια που ένα μέλος του Κόμματος θα ήθελε να εκφράσει με τον κατάλληλο τρόπο, αποκλείοντας συγχρόνως όλες τις άλλες έννοιες και ακόμη και τη δυνατότητα να τις πλησιάσει κανείς με έμμεσες μεθόδους.

Σε αυτό το σκοπό συνέβαλαν, πρώτον, η εφεύρεση καινούργιων λέξεων, αλλά κυρίως η εξάλειψη ανεπιθύμητων λέξεων και η απογύμνωση των λέξεων με ανορθόδοξο νόημα που απόμειναν, από κάθε δευτερεύουσα έννοια (Όργουελ 1978/1949: 297-8).

Μια σύγχρονη εκδοχή της Διπλής Σκέψης δίνεται στο παράδειγμα (10):

Like → ΟΙ ΤΣΕΚΟΥΡΑΤΟΙ

Παράδειγμα 10

Πριν το πρώτο λοκντάουν και κατά τη διάρκειά του, οι ειδικοί/ές επιστήμονες μάς απέτρεπαν από τη χρήση μάσκας ως μέσου προφύλαξης από τον νέο κορωνοϊό, επειδή, κατά την τότε εκδοχή των προστατευτικών μέτρων, η μάσκα θα έβλαπτε περισσότερο από ό,τι θα ωφελούσε (και μάλλον επειδή δεν υπήρχε επάρκεια масκών στη χώρα εκείνο το διάστημα). Όταν άρχισαν να χαλαρώνουν τα περιοριστικά μέτρα τον Μάιο 2020 (και πλέον μάσκες κατασκευάζονταν και στην Ελλάδα), η χρήση μάσκας κρίθηκε απαραίτητη και επιβεβλημένη (αρχικά) σε ορισμένα μέρη (π.χ. νοσοκομεία, καταστήματα, μέσα μαζικής μεταφοράς) ή για ορισμένους ανθρώπους (π.χ. ιατρονοσηλευτικό προσωπικό, πελάτες/ισσες και εργαζομένους/ες σε καταστήματα και μέσα μαζικής μεταφοράς) και αργότερα για όλους/ες και παντού. Η μη συμμόρφωση προς τις νεότερες οδηγίες συνεπαγόταν υψηλό πρόστιμο. Έτσι, οι ειδικοί/ές επιστήμονες πρώτα μας απέτρεπαν από το να φοράμε μάσκες και ύστερα τις επέβαλαν για τον ίδιο λόγο: «την προστασία μας». Το παράδειγμα (10) επισημαίνει με χιουμοριστικό τρόπο την ασυμβατότητα στις αντικρουόμενες οδηγίες που δίνονταν από τους κρατικούς φορείς, και τελικά στα γνωσιακά σχήματα που αυτές ορίζουν και ανακαλούν. Το απολυταρχικό καθεστώς στην Ωκεανία είχε χτιστεί σε παρόμοιες αντιφάσεις:

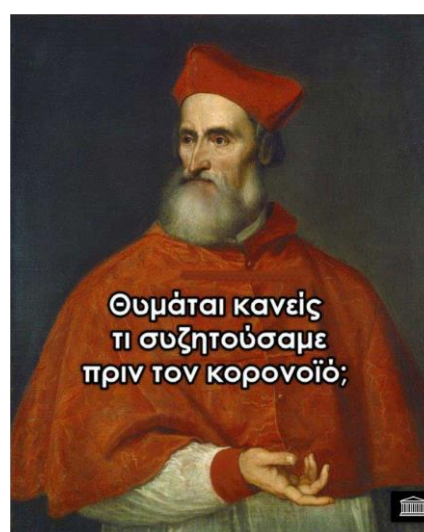
Το μυαλό του γλίστρησε στο λαβύρινθο της διπλής σκέψης. Να ξέρεις και να μην ξέρεις, να έχεις συνείδηση όλης της αλήθειας ενώ παράλληλα να λες έντεχνα κατασκευασμένα ψέματα, να έχεις

ταυτόχρονα δύο γνώμες που η μία αναιρούσε την άλλη πιστεύοντας και στις δύο· να χρησιμοποιείς τη λογική ενάντια στη λογική [...]. Η Διπλή Σκέψη είναι η ικανότητα να έχεις ταυτόχρονα δύο πεποιθήσεις αντιφατικές μεταξύ τους και να τις παραδέχεσαι και τις δύο. Ένας σκεπτόμενος άνθρωπος που ανήκει στο Κόμμα, ξέρει κατά ποια έννοια πρέπει να τροποποιηθούν οι αναμνήσεις του. Κατά συνέπειαν, ξέρει ότι παίζει ένα παιχνίδι με την αλήθεια, αλλά έχοντας εξασκηθεί στη Διπλή Σκέψη, πείθει τον εαυτό του ότι η αλήθεια δεν έχει παραβιαστεί. [...] Η επίσημη ιδεολογία είναι γεμάτη από αντιφάσεις (Όργουελ 1978/1949: 42, 211, 213).

Οι συνθήκες εγκλεισμού που επέβαλε το κράτος είχαν σημαντικές επιπτώσεις στον τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας και στις καθημερινές μας δραστηριότητες. Πρώτα από όλα, μετά τις πρώτες μέρες εγκλεισμού στο σπίτι, αρχίσαμε να χάνουμε την αίσθηση του χρόνου, ενώ ταυτόχρονα μας ήταν τελείως ασαφές πώς και πότε θα βγαίναμε από αυτή την κατάσταση, όπως φαίνεται στα ακόλουθα μιμίδια:

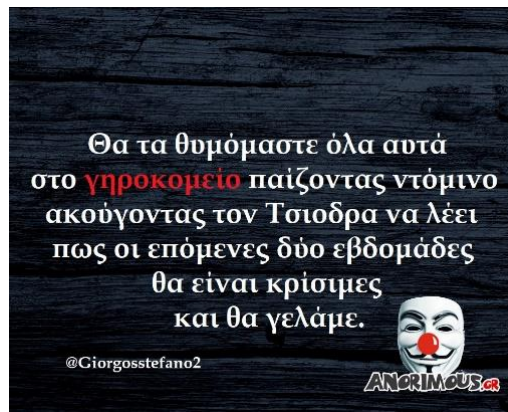

Παράδειγμα 11

Παράδειγμα 12

Τα παραδείγματα (11-12) αναφέρονται στην απώλεια αίσθησης του χρόνου και τις δυσκολίες στη συγκέντρωση και τη μνήμη, καθώς η μια μέρα διαδεχόταν την άλλη μέσα στις συνθήκες εγκλεισμού που βιώναμε. Το παράδειγμα (13) προβλέπει με χιουμοριστικό (ελπίζουμε) τρόπο ότι το λοκντάουν θα κρατήσει πολλά χρόνια, μέχρι δηλαδή να βρεθούμε σε γηροκομεία. Στα παραδείγματα (11 & 13) γίνεται διακειμενική αναφορά στη φράση που συχνά επαναλάμβαναν οι ειδικοί/ές στα ΜΜΕ ότι «οι επόμενες δύο εβδομάδες είναι κρίσιμες» για την εξάπλωση ή μη του νέου κορωνοϊού. Η φράση μάλλον στόχευε στο να θέσει ένα χρονοδιάγραμμα και να δώσει μια προοπτική στο ακροατήριο, αλλά κατέληξε να επαναλαμβάνεται τη μια βδομάδα μετά την άλλη, με αποτέλεσμα να μη διαφαίνεται κάποιο τέλος στις «επόμενες δύο κρίσιμες βδομάδες».

Παράδειγμα 13

Ειδικά το παράδειγμα (13) θα μπορούσε να εκληφθεί και ως ένα παράδειγμα Διπλής Σκέψης, αφού οι δύο κρίσιμες εβδομάδες δεν έφταναν ποτέ στο τέλος τους, αλλά ανανεώνονταν διαρκώς, άρα δεν ήταν μόνο δύο (πρβλ. παράδειγμα 10). Η απώλεια αίσθησης του χρόνου και της μνήμης λόγω τέτοιων συνθηκών και σε αυτόν τον βαθμό είναι καταστάσεις ασύμβατες σε σχέση με την κανονικότητα που βιώνουμε πριν το λοκντάουν, ενώ το ίδιο ισχύει και για τη διαρκή παράταση των περιοριστικών μέτρων: πριν τον εγκλεισμό μας, είχαμε κατά κανόνα την αίσθηση ότι ένας μήνας διαρκούσε όσο ένας μήνας, ενώ συνήθως ακόμη και οι μη αναμενόμενες καταστάσεις δεν παρατείνονταν επ' αόριστον για όλον τον πληθυσμό. Παρόμοιες συνέπειες με αυτές του δικού μας εγκλεισμού βίωναν και οι άνθρωποι στην Ωκεανία:

Τον κυρίευσε μια αίσθηση απόλυτης αδυναμίας. Κατ' αρχήν, δεν ήταν καθόλου βέβαιος ότι αυτός ο χρόνος ήταν το 1984. Πρέπει να ήταν τόσο περίπου [...], αλλά σε τούτους τους καιρούς δεν μπορούσες ποτέ να προσδιορίσεις καμιά ημερομηνία. [...] Και πώς να ξέρει αν η κυριαρχία του Κόμματος δε θα διαρκούσε ΓΙΑ ΠΑΝΤΑ; (Όργουελ 1978/1949: 10, 34, έμφαση στο πρωτότυπο).

Το λοκντάουν είχε σημαντικές επιπτώσεις και στις κοινωνικές σχέσεις, καθώς δεν είχαμε τη δυνατότητα να συναντηθούμε δια ζώσης, αφού υπήρχαν αυστηροί περιορισμοί στις μετακινήσεις και στις συγκεντρώσεις (βλ. ενότητα 1). Η κοινωνική αποστασιοποίηση μας έκανε να αισθανόμαστε ξένοι/ες μεταξύ μας, η οικειότητα και η αλληλεγγύη ατονούσαν λόγω της έλλειψης επαφής και συχνά αντικαθίσταντο από τη δυσπιστία, την αδιαφορία, ακόμη και την εχθρότητα ή την κοινωνική διάκριση σε βάρος των φορέων ή των ασθενών του νέου κορωνοϊού. Τα παραδείγματα που ακολουθούν αναπαριστούν με χιουμοριστικό τρόπο όψεις αυτών των αλλαγών:

Παράδειγμα 14

Παράδειγμα 15

Παράδειγμα 16

Παράδειγμα 17

Παράδειγμα 18

Παράδειγμα 19

Στο παράδειγμα (14), οι περιορισμοί στις μετακινήσεις επιφέρουν περίεργες, αν όχι απάνθρωπες, μεταβολές στις συμπεριφορές μεταξύ οικείων: προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα να βγουν βόλτα εκτός σπιτιού, η μια αδερφή προσπαθεί να πείσει την άλλη να παριστάνει τον σκύλο. Οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται ο ένας για τον άλλο σε βαθμό που ούτε οι γιατροί δεν δίνουν ιατρικές συμβουλές στους/στις ασθενείς, αλλά νοιάζονται περισσότερο για τη δική τους υγεία (παράδειγμα 15). Στο πλαίσιο αυτό, καταλήγουμε να επιβάλλουμε αυστηρά μέτρα υγιεινής ακόμη και στις διαδικτυακές αλληλεπιδράσεις εξ αποστάσεως (παράδειγμα 16), ενώ προσπαθούμε να μη βήχουμε σε δημόσιο χώρο για να αποφύγουμε την καχυποψία ή την εχθρότητα των άλλων, που μπορεί να νομίσουν ότι έχουμε κολλήσει τον νέο κορωνοϊό (παράδειγματα 17-18). Τέλος, λόγω της κοινωνικής αποστασιοποίησης καταλήγουμε να μιλάμε από απόσταση ακόμη και όταν δεν θέλουμε να ακουστούμε από τρίτους/ες (παράδειγμα 19). Όλες αυτές οι ασυμβατότητες προκύπτουν εμφανώς από την υπόρρητη σύγκριση των γνωσιακών σχημάτων που αφορούν τις καινούργιες συνθήκες και πρακτικές με αυτά των αντίστοιχων παλαιών: στο παρελθόν, μπορούσαμε να βγούμε βόλτα χωρίς αναγκαστικά να βγάζουμε βόλτα ένα κατοικίδιο, νοιαζόμασταν για τους/τις ασθενείς και δεν τους/τις αντιμετωπίζαμε με καχυποψία ή εχθρότητα, ενώ μπορούσαμε να έχουμε μια ιδιωτική συζήτηση πλησιάζοντας μεταξύ μας. Αυτά τα γνωσιακά σχήματα έχουν πλέον αντικατασταθεί από καινούργια και μάλιστα αντίθετα από τα παλαιά. Και στην Ωκεανία, η ιδιωτικότητα δεν υπήρχε καθώς το κράτος παρακολουθούσε τα πάντα, ενώ οι άνθρωποι δεν νοιάζονταν ο ένας για τον άλλον και κατέληγαν να προδίδουν ο ένας τον άλλον, προκειμένου να

γλιτώσουν από τις δύσκολες συνθήκες και τον σωματικό πόνο (βλ. τα βασανιστήρια στην ενότητα 2):

Ενώ παρασύρονταν απ' το πλήθος βαδίζοντας στα πεζοδρόμια, χωρίς να βρίσκονται ποτέ εντελώς δίπλα-δίπλα και χωρίς να κοιτάζονται, έκαναν μια παράξενη συζήτηση με διαλείμματα, που άρχιζε και διακοπτόταν σαν το αναβόσβημα ενός φάρου.

Σώπαιναν ξαφνικά στη θέα μιας στολής του Κόμματος που πλησίαζε ή όταν πλησίαζαν σε καμιά τηλεοθόνη, μερικά λεπτά αργότερα ξανάρχιζαν να μιλούν απ' τη μέση μιας φράσης, για να διακόψουν μετά απότομα όταν χωρίζονταν στο μέρος που είχαν συμφωνήσει, και να συνεχίσουν χωρίς καμιά εισαγωγή την επόμενη μέρα (Όργουελ 1978/1949: 130).

«Σε πρόδωσα!» - είπε εκείνη, ψυχρά.

«Σε πρόδωσα» - επανέλαβε αυτός.

Του έριξε μια ματιά γεμάτη αηδία.

«Μερικές φορές» - είπε, «σε απειλούν με κάτι – κάτι που δεν μπορείς να υποφέρεις· ούτε να το σκεφτείς δεν μπορείς. Και τότε λες 'Μην το κάνετε σε μένα αυτό, κάντε το σε κάποιον άλλον, κάντε το στον τάδε'. Και ίσως μετά προσποιηθείς πως ήταν μόνο μια πονηριά, ένα κόλπο, ότι δεν το είπες παρά μόνο για να σταματήσει το μαρτύριό σου και ότι δεν το εννοούσες πραγματικά. Όμως δεν είναι αλήθεια. Τη στιγμή που γίνεται αυτό, το εννοείς. Λες μέσα σου πως δεν υπάρχει άλλος τρόπος να σωθείς και είσαι απόλυτα έτοιμος να σωθείς μ' αυτόν τον τρόπο. Θέλεις να συμβεί αυτό στο άλλο πρόσωπο. Δε δίνεις δεκάρα για το αν θα υποφέρει. Το μόνο που σ' ενδιαφέρει είναι ο εαυτός σου».

«Το μόνο που σ' ενδιαφέρει είναι ο εαυτός σου» - είπε εκείνος σαν ηχώ.

«Και μετά δεν αισθάνεσαι πια το ίδιο για το άλλο πρόσωπο».

«Όχι» - είπε, «δεν αισθάνεσαι το ίδιο».

Δεν υπήρχε τίποτ' άλλο να πουν (Όργουελ 1978/1949: 288-289).

Κατάλαβε ότι η τραγωδία ανήκε στον παλιό καιρό, τότε που υπήρχε ακόμα ιδιωτική ζωή, αγάπη και φιλία, που τα μέλη μιας οικογένειας υποστηρίζονταν μεταξύ τους χωρίς να χρειάζεται να ξέρουν το λόγο. [...] Έβλεπε ότι τέτοια πράγματα δε θα μπορούσαν να συμβούν σήμερα. Σήμερα υπήρχε φόβος, μίσος και πόνος, δεν υπήρχαν όμως ευγενικά αισθήματα, ούτε βαθιές και πολύπλοκες θλίψεις (Όργουελ 1978/1949: 38).

Τώρα όμως, δεν μπορούσες να νιώσεις καθαρό πόθο ή αγάπη. Κανένα αίσθημα δεν ήταν καθαρό γιατί ήταν ανακατωμένο με το φόβο και το μίσος (Όργουελ 1978/1949: 128).

Συνοψίζοντας, το περιορισμένο δείγμα κειμένων που συζητήθηκαν εδώ μας δείχνει πώς αντιλαμβάνονται οι έλληνες/ίδες ομιλητές/τριες που παράγουν και προσλαμβάνουν τα κείμενα αυτά τις αλλαγές που φέρνουν στις ζωές μας τα περιοριστικά μέτρα κατά της πανδημίας. Βασιζόμενοι/ες στις εμπειρίες τους από το πρώτο λοκντάουν, φτιάχνουν γνωσιακά σχήματα τα οποία συγκρίνουν και αντιπαραθέτουν προς αυτά που διέθεταν παλαιότερα, δημιουργώντας έτσι χιουμοριστικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας και αξιολογώντας τις τρέχουσες συνθήκες διαβίωσης ως μη αναμενόμενες και ασύμβατες. Οι διαφορές που εντοπίστηκαν εδώ αφορούν συγκεκριμένα τους περιορισμούς στις μετακινήσεις, τον ρόλο της αστυνομίας στην επιβολή των περιοριστικών μέτρων, τις σημασιολογικές μεταβολές, τις αντιφάσεις του δημόσιου λόγου για την πανδημία και την αντιμετώπισή της, καθώς και τις αρνητικές συνέπειες της κοινωνικής αποστασιοποίησης στις καθημερινές δραστηριότητες και στις ανθρώπινες σχέσεις. Όλες αυτές οι συνθήκες βρίσκουν, όπως προσπάθησα να δείξω, αντιστοιχίες στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που περιγράφει ο Όργουελ στο 1984.

4. Το χιούμορ και η μνήμη

Οι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες του Όργουελ ζουν σε μια κοινωνία όπου η ανάμνηση του παρελθόντος έχει χαθεί:

Το παρελθόν, σκέφτηκε, δεν είχε απλώς αλλάξει, είχε καταστραφεί. Γιατί, πώς μπορούσες να στηρίξεις το πιο φανερό γεγονός όταν δεν είχες ν' αναφερθείς σε κανένα άλλο στοιχείο εκτός από τη μνήμη σου; [...] Το κάθε τι έσβηνε μεσ' την ομίχλη. Το παρελθόν είχε σβηστεί, το σβήσιμο είχε ξεχαστεί, το ψέμα γινόταν αλήθεια. [...] Η ιστορία έχει σταματήσει. Δεν υπάρχει τίποτα, εκτός από ένα αιώνιο παρόν όπου το Κόμμα έχει πάντα δίκιο (Orwell 1978/1949: 43, 80, 155).

Ο Όργουελ μάλιστα τονίζει τη μοναξιά και την τραγικότητα του ανθρώπου που θυμάται σε έναν κόσμο που έχει απωλέσει πλέον τη μνήμη του για το παρελθόν:

Ήταν λοιπόν, Ο ΜΟΝΟΣ που θυμόταν; [...] Σκεπτόταν με δυσφορία τις υλικές συνθήκες της ζωής. Ήταν άραγε πάντοτε έτσι; [...] Πάντα στο στομάχι σου και στο δέρμα σου υπήρχε ένα είδος διαμαρτυρίας, ένα αίσθημα ότι σε κοροϊδεύουν, ότι σε στερούν από κάτι που δικαιούσαι να έχεις. [...] Το γεγονός ότι δεν μπορούσες ν' αντέξεις αυτή τη ζωή δεν αποδείκνυε ότι υπήρχε ανάμνηση μιας άλλης εποχής όπου το κάθε τι ήταν διαφορετικό; [...] Η μόνη μαρτυρία για το αντίθετο ήταν η σιωπηλή διαμαρτυρία που ένιωθες μέσα σου, το ενστικτώδες αίσθημα ότι οι συνθήκες της ζωής σου σήμερα είναι ανυπόφορες και ότι κάποτε στο παρελθόν θα πρέπει να ήταν διαφορετικές (Όργουελ 1978/1949: 64-5, 79, έμφαση στο πρωτότυπο).

Η συζήτησή μας ως εδώ έχει επιχειρήσει να δείξει ότι αυτή ακριβώς η μνήμη υπό τη μορφή γνωσιακών σχημάτων του παρελθόντος (βλ. ενότητα 3) αποτελεί βασικό συστατικό για την παραγωγή χιούμορ: βάσει αυτής της μνήμης τα καινούργια γνωσιακά σχήματα που αφορούν τις τρέχουσες συνθήκες και πρακτικές αξιολογούνται ως αντιτιθέμενα ή ασύμβατα προς αυτά του παρελθόντος (βλ. επίσης Sheftel 2011). Υπό αυτή την έννοια, η απώλεια ή καταστροφή της μνήμης μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους λόγους εξαιτίας των οποίων δεν φαίνεται να υπάρχει καθόλου χιούμορ στον κόσμο που κατασκευάζει ο Όργουελ στο 1984. Αντιθέτως, η ύπαρξη μνήμης είναι ακριβώς ο λόγος εξαιτίας του οποίου δημιουργούνται και διαδίδονται τόσο πολλά μιμίδια κατά τη διάρκεια του λοκντάουν και γενικότερα της πανδημίας.⁶ Οι άνθρωποι θυμούνται. Και αυτό που θυμούνται είναι λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικό από τις καθημερινές τους πλέον εμπειρίες. Η μνήμη τους είναι μια *κριτική μνήμη*,⁷ καθώς, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, το παρελθόν αξιολογείται ως κανονικό και αναμενόμενο σε σύγκριση με το παρόν, το οποίο αναπαρίσταται ως μη κανονικό και ασύμβατο. Έτσι, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αυτά τα χιουμοριστικά κείμενα ως *ασκήσεις (κριτικής) μνήμης*: κρατούν ζωντανές τις αναμνήσεις μας από το παρελθόν και τις προβάλλουν με θετικό τρόπο, φέρνοντας πιο κοντά όσους/ες τις μοιράζονται.

Ο Όργουελ πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα προτείνοντας ότι η μνήμη και η συνακόλουθη σύγκριση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν θα μπορούσαν να κάνουν τους ανθρώπους να διαμαρτυρηθούν και τελικά να επαναστατήσουν ενάντια στο καθεστώς. Στην Ωκεανία, ωστόσο, οι άνθρωποι δεν είναι σε θέση να κάνουν αυτή τη σύγκριση, αφού είχαν καταλήξει να μη θυμούνται πώς ήταν η ζωή πριν το Κόμμα έρθει στην εξουσία:

Οι μάζες δεν επαναστατούν ποτέ από μόνες τους και δεν επαναστατούν ποτέ μόνο και μόνο γιατί καταπιέζονται. Μάλιστα, όσο δεν τους επιτρέπεται να έχουν μέτρο σύγκρισης, ούτε καν παίρνουν είδηση πως καταπιέζονται. [...] [Τ]ο μέλος του Κόμματος, όπως και ο προλετάριος, ανέχεται τις

⁶ Όπως εύστοχα επισημαίνει η Nicholls (2020: 296), «[η] εξάπλωση των μιμιδίων είναι σαν τη διασπορά του ίδιου του κορωνοϊού. Και τα δύο γίνονται viral».

⁷ Οφείλω αυτή την παρατήρηση και διατύπωση στον Αργύρη Αρχάκη.

υπάρχουσες συνθήκες, μερικώς επειδή δεν έχει μέτρο σύγκρισης (Όργουελ 1978/1949: 205, 210).

Τα χιουμοριστικά κείμενα, όπως είδαμε, βασίζονται σε μια τέτοια σύγκριση. Μπορούν όμως να προκαλέσουν επανάσταση;

Οι ερευνητές/τριες του χιούμορ εδώ και πολλά χρόνια εμφανίζονται διστακτικοί/ές στο να θεωρήσουν ότι τα πολιτικά αστεία και το πολιτικό χιούμορ γενικότερα συνιστούν μέσα αντίστασης και τελικά ανατροπής καταπιεστικών συνθηκών και καθεστώτων. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Speier (1998: 1358),

[τ]ο χιούμορ δεν αλλάζει τις συνθήκες στις οποίες ρίχνει φως, μολονότι μπορεί να μειώσει τη δυσaréσκεια και την απελπισία που προκαλούν οι συνθήκες αυτές. Δεν αλλάζει το νόημα της ζωής των ανθρώπων ή τις δυνάμεις που το ελέγχουν. Βοηθά μόνο στο να αντέχουμε κάπως καλύτερα αυτό που δεν μπορεί να αλλάξει.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Billig (2005: 213) υποστηρίζει ότι τα αστεία που δείχνουν να είναι ανατρεπτικά «δίνουν άλλοθι σε όσους/ες δεν τολμούν να επαναστατήσουν» και «επιτρέπουν σε αυτούς/ές που δεν ρισκάρουν να επαναστατήσουν να ζήσουν με τη συνείδησή τους». Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι το χιούμορ που χαρακτηρίζεται ως ανατρεπτικό μαρτυρά επί της ουσίας την προσαρμογή και την πειθαρχία μας στις εκάστοτε συνθήκες στις οποίες ασκεί κριτική (βλ. Benton 1988: 34-5, 36, 41, 54, Cochran 1989, Speier 1998: 1358, 1395, Billig 2005: 211, Kishtainy 2009: 53-54, 61-63, Tsakona 2015, 2020: 33-48, Waterlow 2018, Nicholls 2020: 301, 313, και τις παραπομπές που δίνονται εκεί). Η ελληνική περίπτωση που εξετάζουμε εδώ δεν δείχνει να αποτελεί εξαίρεση. Οι Έλληνες/ίδες πειθαρχήσαμε (και ακόμη πειθαρχούμε) σε σημαντικό βαθμό στα περιοριστικά μέτρα και τα κείμενα που εξετάσαμε εδώ φανερώνουν ακριβώς την επίγνωσή μας για το τι μας επιβλήθηκε από το κράτος και γιατί. Έτσι, τα χιουμοριστικά κείμενα για το λοκντάουν και γενικότερα την πανδημία γίνονται καθημερινές καταγραφές συμπεριφορών και εντυπώσεων, καθώς βυθιζόμαστε στην καταπίεση, ενώ φανταζόμαστε μια πραγματικότητα στην οποία τα περιοριστικά μέτρα θα μπορούσαν έμπρακτα και αποτελεσματικά να γελοιοποιηθούν, να αγνοηθούν και να ανατραπούν. Όπως επισημαίνει η Sheftel (2011: 145), το χιούμορ μπορεί να λειτουργεί ως *αντι-μνήμη* (counter-memory), η οποία μας επιτρέπει να «εκφράζουμε διαφωνία με κυρίαρχες αφηγήσεις», χωρίς ωστόσο οι αφηγήσεις αυτές να χάνουν την ισχύ τους.

Παρατηρούμε επομένως ότι τα χιουμοριστικά κείμενα για το λοκντάουν ή την πανδημία και τις συνακόλουθες αλλαγές εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες με τα πολιτικά ανέκδοτα ή άλλες μορφές πολιτικού χιούμορ που παράγονται και κυκλοφορούν ως αντιδράσεις σε απότομες και ριζικές κοινωνικοπολιτικές μεταβολές. Όπως και τα δεδομένα που εξετάστηκαν εδώ, έτσι και το πολιτικό χιούμορ δίνει στους/στις ομιλητές/τριες τη δυνατότητα να εκφράσουν τα άγχη και τη διαμαρτυρία τους για τις συνθήκες διαβίωσής τους και ενισχύουν το ηθικό τους και τις ελπίδες τους για το μέλλον (για τις κοινωνικοπολιτικές λειτουργίες του πολιτικού χιούμορ, βλ. Benton 1988, Cochran 1989, Davies 1998, 2011, Speier 1998, Kishtainy 2009, Krikmann & Laineste 2009, Sheftel 2011, Tsakona & Popa 2011: 5-16, Tsakona 2015, 2020, Waterlow 2018, και τις παραπομπές που δίνονται εκεί).

5. Αντί επιλόγου

Η έρευνα για το χιούμορ γύρω από τον νέο κορωνοϊό και τις μεταβολές που επέφερε στις ζωές των ανθρώπων σε ολόκληρο τον πλανήτη έχει μόλις ξεκινήσει και αναμένεται να αναπτυχθεί σημαντικά στο άμεσο μέλλον. Η παρούσα μελέτη έλαβε υπόψη της ένα μάλλον περιορισμένο και ενδεικτικό σώμα δεδομένων. Ακριβώς επειδή εδώ εστιάσαμε το ενδιαφέρον μας στη σύγκριση με το 1984, μιμίδια από τα δεδομένα που είχαν διαφορετική θεματολογία δεν παρουσιάστηκαν εδώ (π.χ. σχετικά με τον τουρισμό, την εκπαίδευση, τη σωματική και ψυχική υγεία των πολιτών, την αναπαράσταση της πανδημίας από τα ΜΜΕ). Ανακύπτει, επομένως, η ανάγκη διερεύνησης πιο συστηματικών συλλογών κειμένων, με ποικίλα κειμενικά είδη (όχι μόνο μιμίδια) και υπό διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Στα ερευνητικά θέματα προς περαιτέρω διερεύνηση θα ήταν, για παράδειγμα, οι ομοιότητες και οι διαφορές ανάμεσα στα χιουμοριστικά κείμενα του πρώτου, του δεύτερου και πλέον του τρίτου λοκντάουν (Νοέμβριος 2020 και εξής) ή η σύγκριση δεδομένων από διαφορετικές γλωσσολογικές κοινότητες και με διαφορετικά επιδημιολογικά προφίλ (π.χ. περισσότερα κρούσματα ή θύματα) ή διαφορετικές πολιτικές συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει η έρευνα των Martínez-Cardama & García-López (υπό δημοσίευση), οι οποίες, αναλύοντας μιμίδια από την Ισπανία, τα ερμηνεύουν και τα ταξινομούν με βάση τα πέντε στάδια του πένθους: άρνηση, θυμός, διαπραγμάτευση, κατάθλιψη και αποδοχή (Kübler-Ross 1969). Όπως παρατηρεί η Erll (2020: 50), «η συλλογική μνήμη θα διαμορφωθεί διαφορετικά, ανάλογα με το αν η πανδημία βιώνεται σε μέρη με λίγα ή πολλά θύματα του κορωνοϊού, σε αυταρχικά καθεστώτα, σε αποτυχημένες ή επιτυχημένες δημοκρατίες» (για τη σημασία των κοινωνιοπολιτισμικών συνθηκών και προϋποθέσεων για την παραγωγή και την πρόσληψη του χιούμορ, βλ. Tsakona 2020α).

Εξίσου ενδιαφέρουσες θα ήταν και η συλλογή και η ανάλυση των μεταπραγματολογικών σχολίων που συνοδεύουν τα κείμενα αυτά, όπου οι ομιλητές/τριες αποτυπώνουν με αυθόρμητο τρόπο την πρόσληψη και τις αξιολογήσεις τους για αυτό το είδος χιούμορ (πρβλ. Tsakona 2015, 2020α). Συναφής είναι η πολύ πρόσφατη έρευνα των Bischetti κ.ά. (2021) που εξετάζει την πρόσληψη του χιούμορ σχετικά με τον κορωνοϊό στην Ιταλία, εντοπίζοντας και σημαντικές αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις στο χιούμορ αυτό.

Μια τελευταία επισήμανση αφορά το μέλλον αυτών των χιουμοριστικών κειμένων. Μέχρι τότε άραγε θα δημιουργούνται και θα κυκλοφορούν χιουμοριστικά κείμενα που θα αφορούν τις αλλαγές που έφερε η πανδημία στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες; Θα σταματήσουν άραγε όταν ο νέος κορωνοϊός θα ελεγχθεί με θεραπεία ή τα εμβόλια; Ή όταν τα ΜΜΕ στρέψουν το ενδιαφέρον τους σε άλλα θέματα;⁸ Ή όταν οι άνθρωποι ξεχάσουν πώς ήταν οι συνθήκες πριν την πανδημία και τα περιοριστικά μέτρα και φυσικοποιήσουν τα τελευταία, οπότε δεν θα τους φαίνονται πλέον ασύμβατα; Έχει ενδιαφέρον εδώ να δούμε δύο τελευταία σχόλια από τα δεδομένα μας ως ενδεχόμενες απαντήσεις στις ερωτήσεις αυτές:

⁸ Είναι συχνό γεγονός η παραγωγή χιούμορ που αφορά γεγονότα της επικαιρότητας να παύει ή τουλάχιστον να ατονεί σημαντικά, όταν αυτά σταματούν να απασχολούν τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη (βλ. Tsakona 2018, 2020β).

Παράδειγμα 20

Παράδειγμα 21

Αφενός, χωρίς ιδιαίτερα χιουμοριστικό τόνο, το παράδειγμα (20) δείχνει εμφανώς τη δυσφορία και την καταπίεση από τις τρέχουσες συνθήκες. Η ασυμβατότητα είναι τόσο αβάσταχτη που δεν μπορεί να ιδωθεί χιουμοριστικά. Αφετέρου, το παράδειγμα (21) προκαλεί χιούμορ φυσικοποιώντας ό,τι προηγουμένως φαινόταν ασύμβατο και μη αναμενόμενο, δηλαδή την παρακολούθηση και αδειοδότηση των μετακινήσεών μας από το κράτος. Οι καινούργιες συνθήκες γίνονται αποδεκτές σε τέτοιον βαθμό ώστε η απουσία τους να αναπαρίσταται ως προβληματική. Ο χρόνος και τα χιουμοριστικά κείμενα θα μας δείξουν τελικά αν και πότε θα φτάσουμε στο σημείο να αποδεχόμαστε σε τέτοιον βαθμό τα περιοριστικά μέτρα, ώστε να μην μπορούμε να αντέξουμε χωρίς αυτά. Πότε, δηλαδή, τα καινούργια γνωσιακά σχήματα ενδεχομένως θα παλιώσουν και οι επερχόμενες αλλαγές των συνθηκών θα μας καλούν να δημιουργήσουμε καινούργια ξανά.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Αργύρη Αρχάκη, τη Μαριάνθη Γεωργαλίδου, τον Βαγγέλη Κουρδή και τη Βίκυ Μαντέλη για τις υποστηρικτικές και εποικοδομητικές επισημάνσεις τους, καθώς και τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στη διαδικτυακή παρουσίαση μιας προηγούμενης εκδοχής της παρούσας μελέτης στο πλαίσιο του κύκλου διαλέξεων «Κόσμοι της Κουλτούρας Σήμερα II» του Εργαστηρίου Σημειωτικής και του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σημειωτική, Πολιτισμός, Επικοινωνία» του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τον Φεβρουάριο του 2021.

Βιβλιογραφία

Adams, C. 2020. "2020 or 1984? Thoughts reading Orwell's 1984 for the first time." *Medium*, 30 Σεπτεμβρίου. Ανακτήθηκε 6/12/2020 από

- <https://medium.com/@christa.adams/2020-or-1984-thoughts-reading-orwells-1984-for-the-first-time-ec2716260923>
- Attardo, S. 2001. *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. 2020. *The Linguistics of Humor: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Benton, G. 1988. "The origins of the political joke". Στο C. Powell & G. E. C. Paton (επιμ.), *Humor in Society: Resistance and Control*. Basingstoke: Macmillan, 33-55.
- Βικιλεξικό. Το ελεύθερο λεξικό. 2020. «Οργουελικός.» Ανακτήθηκε 6/12/2020 από <https://el.wiktionary.org/wiki/οργουελικός>
- Billig, M. 2005. *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humour*. London: Sage.
- Biscetti, L., Canal, P. & Bambini, V. (2021). "Funny but aversive: A large-scale survey of the emotional response to Covid-19 humor in the Italian population during the lockdown." *Lingua* 249: 102963.
- Cambridge Dictionary. 2020. "Orwellian." Ανακτήθηκε 6/12/2020 από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/orwellian>
- Chanda, N. 2020. "George Orwell lives: In the heroic recounting of China's fight against 'devil' coronavirus, facts are obliterated." *The Times of India*, 4 Απριλίου. Ανακτήθηκε 18/7/2020 από <https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/toi-edit-page/george-orwell-lives-in-the-heroic-recounting-of-chinas-fight-against-devil-coronavirus-facts-are-obliterated>
- Cochran, R. 1989. "'What courage!': Romanian 'our leader' jokes." *The Journal of American Folklore* 102(405): 259-274.
- Davies, C. 1998. *Jokes and Their Relation to Society*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Davies, C. 2011. *Jokes and Targets*. Bloomington: Indiana University Press.
- Erl, A. 2020. "Will COVID-19 become part of collective memory?" Στο R. Rittgerodt (επιμ.), *13 Perspectives on the Pandemic: Thinking in a State of Exception*. Berlin: De Gruyter, 45-50. Ανακτήθηκε 4/8/2020 από https://www.degruyter.com/staticfiles/craft/media/doc/DG_13perspectives_hum_anities.pdf
- Holmes, M. 2020. "Coronavirus is making society like George Orwell's 1984." *Stroud News and Journal*, 8 Απριλίου. Ανακτήθηκε 18/7/2020 από <https://www.stroudnewsandjournal.co.uk/news/18365965.coronavirus-making-society-like-george-orwells-1984>
- Ιακώβου, Χ. 2020. «Γιατί το 1984 του Όργουελ παραμένει επίκαιρο (και πούλησε τρελά στην καραντίνα). » *Lifo*, 25 Ιουλίου. Ανακτήθηκε 4/8/2020 από https://mikropragmata.lifo.gr/guest_posts/giati-to-1984-tou-tzortz-orgouel-paramenei-epikairo-kai-giati-afksithike-to-endiaferon-tou-kosmou-stin-pandimia
- Kaye, K. 2020. "'This could get Orwellian really fast': COVID-19 could end privacy as we know it." *Fast Company*, 26 Μαρτίου. Ανακτήθηκε 18/7/2020 από <https://www.fastcompany.com/90482264/this-could-get-orwellian-really-fast-covid-19-could-end-privacy-as-we-know-it>
- Kishtainy, K. 2009. "Humour and resistance in the Arab World and Greater Middle East." Στο M. J. Stephan (επιμ.), *Civilian Jihad: Nonviolent Struggle, Democratization, and Governance in the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan, 53-63.

- Krikmann, A. & Laineste, L. (επιμ.) 2009. *Permitted Laughter: Socialist, Post-socialist and Never-socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press.
- Kübler-Ross, E. 1969. *On Death and Dying*. New York: Macmillan.
- Lewis, J. 2020. "MP compares 'shocking' introduction of lockdown measures to Orwell's 1984." *Daily Echo*, 22 Απριλίου. Ανακτήθηκε 18/7/2020 από <https://www.bournemouthecho.co.uk/news/18395023.mp-compares-shocking-introduction-lockdown-measures-orwells-1984>
- Lynskey, D. 2019. *The Ministry of Truth: The Biography of George Orwell's 1984*. New York: Doubleday.
- Μανδηλαρά, Τ. 2021. «Όλα τα εξαιρετικά βιβλία που ετοιμάζουν οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι για το επόμενο τρίμηνο». *Lifo*, 19 Ιανουαρίου. Ανακτήθηκε 28/1/2021 από https://www.lifo.gr/articles/book_articles/310249/ola-ta-eksairatika-vivlia-poy-etoimazoun-oi-ellinikoi-ekdotikoi-oikoi-gia-to-epomeno-trimino?fbclid=IwAR2MTh3Eh2xILWSjMPfF2t7S-3ZgMmyK4UzgPGRdK68-n_dGug4ADi7IMu8
- Martínez-Cardama, S. & García-López, F. (υπό δημ.). "Ephemeral mimetics: Memes, an X-ray of Covid-19." *European Journal of Humor Research*.
- Merriam-Webster Dictionary. 2020. "Orwellian, Orwellianism." Ανακτήθηκε 6/12/2020 από <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Orwellian>
- Newsbeast. 2020. «Το προφητικό '1984' του Όργουελ μοιάζει σήμερα πιο αληθινό από ποτέ.» 25 Απριλίου. Ανακτήθηκε 18/7/2020 από <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/6178510/to-profitiko-1984-toy-orgoyel-moiazei-simera-pio-alithino-apo-pote>
- Newsroom *iefimerida.gr*. 2020. «Κορωνοϊός: Γιατί το μυθιστόρημα '1984' του Όργουελ χρησιμοποιείται από τους αρνητές της πανδημίας.» *iefimerida.gr*, 26 Οκτωβρίου. Ανακτήθηκε 3/2/2021 από <https://www.iefimerida.gr/zoi/koronoios-giati-mythistorima-1984-toy-orgoyel-hrisimopoieitai-apo-toys-arnites>
- Nicholls, C. 2020. "Online humour, cartoons, videos, memes, jokes and laughter in the epoch of the coronavirus." *Text Matters* 10: 274-318.
- Όργουελ, Τ. 1978/1949. 1984. Μετάφραση Ν. Μπάρτη. Αθήνα: Κάκτος.
- Orwell, G. 2004/1949. "George Orwell's defense of his novel." Στο H. Bloom (επιμ.), *George Orwell's 1984*. New York: Chelsea House Publishers, 44.
- Sen, S. 2020. "Big Brother is watching! Stark similarities between George Orwell's '1984' & Modi's 2020 India: George Orwell's fictional depiction of the future world is eerily coming true." *The Logical Indian*, 7 Φεβρουαρίου. Ανακτήθηκε 6/12/2020 από <https://thelogicalindian.com/exclusive/living-in-1984-orwell-modi-19910>
- Sheftel, A. 2011. "'Monument to the international community, from the grateful citizens of Serajevo': Dark humor as counter-memory in post-conflict Bosnia-Herzegovina." *Memory Studies* 5(2): 145-164.
- Speier, H. 1998. "Wit and politics: An essay on power and laughter." *American Journal of Sociology* 103(5): 1352-1401.
- Tsakona, V. 2015. "'The doctor said I suffer from vitamin € deficiency': Investigating the multiple social functions of Greek crisis jokes." *Pragmatics* 25(2): 287-313.
- Tsakona, V. 2018. "Online joint fictionalization." Στο V. Tsakona & J. Chovanec (επιμ.), *The Dynamics of Interactional Humor: Creating and Negotiating Humor in Everyday Encounters*. Amsterdam: John Benjamins, 229-255.

- Tsakona, V. 2020α. *Recontextualizing Humor: Rethinking the Analysis and Teaching of Humor*. Boston: De Gruyter Mouton.
- Tsakona, V. 2020β. "Tracing the trajectories of contemporary online joking." *Media Linguistics/Μεδυαλινηγβυστικα* 7(2): 169-183.
- Tsakona, V. (υπό δημ.). "The humorous rewriting of Orwell's 1984: The Greek version." *European Journal of Humor Research*.
- Tsakona, V. & Popa, D. E. 2011. "Humor in politics and the politics of humor: An introduction." Στο V. Tsakona & D. E. Popa (επιμ.), *Studies in Political Humor: In between Political Critique and Public Entertainment*. Amsterdam: John Benjamins, 1-30.
- Waterlow, J. 2018. *It's Only a Joke, Comrade! Humour, Trust and Everyday Life under Stalin*. Oxford.
- Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας. 2014. «Οργουελικός.» Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1176.